

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10-2.17>

Тищенко Ю.В.

*аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародний гуманітарний університет*

СПОСОБИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З УХИЛЕННЯМ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

Постановка проблеми. Слід безумовно підтримати точку зору тих вчених, які одним із центральних елементів криміналістичної характеристики вважають відомості саме про спосіб вчинення злочину. Зокрема, з цього приводу В. Є. Коновалова підкреслює, що ознаки способу посідають особливе, домінуюче місце в системі криміналістичної характеристики. Це пояснюється, по-перше, тим, що спосіб злочину певним чином детермінований і дозволяє виявити взаємозв'язки елементів криміналістичної характеристики, та, по-друге, його ознаки дуже важливі для відшукування слідів злочину й самого злочинця. Безпосередньо спосіб злочину є образом дії злочинця, що відбивається в певній системі взаємопов'язаних операцій та прийомів підготовки, вчинення і приховування злочинів [1, с. 22]. Дослідники проблем розслідування злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, зазначають, що, зокрема, спосіб самовільного залишення частини або місця служби свідчить про рівень інтелектуального розвитку, психологічного стану, звички та навички, фізичні та інші якості військовослужбовця (коло знайомств, соціальне походження тощо) [2, с. 83].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Способи ухилення від проходження військової служби розроблювалися у дослідженнях А. Л. Багратяна, В. В. Давиденка, М. Д. Дриги, С. І. Дячука, К. В. Іонової, М. І. Карпенка, В. І. Косинюка, В. І. Кравченка, М. І. Мельника, М. І. Панова, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова, В. М. Чулахова.

Окреслення цілей роботи. Метою дослідження у цій статті є виявлення загальних

та особливих ознак способів вчинення злочинів, пов'язаних із ухиленням від військової служби, та здійснення їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. З точки зору такої класифікації, способи вчинення злочинів, пов'язаних із ухиленням від військової служби, передусім, диференціюються (за суб'єктами та відповідно родовими об'єктами) на способи ухилення від призову та мобілізації та способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням. Причому, як то об'єктивно вбачається в обох класифікаційних групах, загальною для способів вчинення злочину є ознака ухилення. Способи ухилення поділяються на дві основні групи – активні і пасивні.

Перша група передбачає докладання винними будь-яких зусиль для досягнення злочинного результату [див.: 3, с. 56-66]. До цієї групи Є. В. Іонова відносить чотири підгрупи.

По-перше, це *симуляція хвороби або самокалічення*. При застосуванні даного способу вчинення злочину призовник приписує собі певне захворювання, що дає підстави для непроходження військової служби. При цьому дане захворювання може повністю бути відсутнім у симулянта або мати легку форму, при якій військовий обов'язок може виконуватися. Різновидом зазначеного способу вчинення злочину є самокалічення. Підготовка симуляції хвороби або самокалічення полягає у вивченні призовником спеціальної медичної літератури (на предмет пошуку симптомів захворювання), нормативних актів, що регулюють питання звільнення від призову, консультаціях з медиками та іншими осо-

бами, які володіють відомостями, що цікавить особу, яка ухиляється, підшуканні потрібних знарядь для самокалічення. Приховування злочину здійснюється шляхом знищення або позбавлення від зазначених матеріалів чи знаряддя самокалічення, підшукування потрібних винному неправдивих свідків. Симуляція хвороби або самокалічення як спосіб вчинення злочину становить 11 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [3, с. 56].

По-друге, *введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби*. Підготовка введення в оману щодо віросповідання полягає у: вивченні призовником спеціальної літератури, консультації з представниками релігійних течій, товариств, підшуканні знаків і предметів належності до відповідних груп. Приховування злочину охоплює дії із знищення або позбавлення від вищевказаних предметів і матеріалів. Розглянутий спосіб вчинення злочину становить 3 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [3, с. 59].

По-третє, *давання хабара особам, здатним вплинути на незаконне звільнення від призову, надати відстрочку від нього, визнати таким, що є непридатним до проходження військової служби*. У цих випадках хабародавцями можуть бути самі винні особи, їхні родичі та близькі, зацікавлені долею призовника. Особами, які отримують хабар, здебільшого є співробітники військових комісаріатів, члени призовних комісій, лікарі, працівники органів досудового розслідування, суду. Підготовка до давання хабара здійснюється шляхом підшукування одержувача, посередників і предмета хабара. Приховування злочину полягає у маскуванні під повернення боргу, надання послуг, виконання робіт тощо. Давання хабара як спосіб вчинення злочину становить 4 % від загального числа способів ухилення від військової служби. У ряді випадків, вищевказаний спосіб пов'язаний з підрубкою документів і посадовим підрубленням [3, с. 61].

По-четверте, *самостійне або за допомогою сторонніх осіб підрублення документів особою, яка ухиляється, з метою отримання незаконного звільнення від призову, відстрочки від нього, визнання таким, що є непридатним до проходження військової служби*. При цьому, має місце матеріальна фальсифікація. Видозмінюється або виготовляється документ, наявність якого сприяє ухиленню від проходження військової служби. Підготовка підрублення документів здійснюється за допомогою підшукування інструментів і матеріалів підрубки, консультацій з фахівцями в цьому питанні, вивчення нормативних документів (у разі самостійної підрубки); підшукування виконавця, оплата його послуг (у випадку підрублення документів іншими особами). Приховування злочину полягає в знищенні матеріалів та інструментів підрубки, підшуканні потрібних неправдивих свідків. Підрубка документів як спосіб вчинення злочину становить 3 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [3, с. 62].

В окрему групу Є. В. Іоновою виділено пасивний спосіб ухилення від проходження військової служби, що здійснюється шляхом *неявки за повісткою до військкомату для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби*. При цьому, призовник або веде звичайний спосіб життя, або ховається за місцем проживання, в невідомих місцях від співробітників військового комісаріату. При застосуванні даного способу ухилення призовник не реагує на отримані повістки. Як правило, він ховається вдома або у знайомих (близьких) людей (у 30 % випадків). Дуже часто не виходить з укриття на вулицю, не відкриває двері на дзвінки. У даному випадку саме близькі (знайомі) особи, які надають укриття, забезпечують харчування і догляд особі, яка ухиляється. Неявка за повісткою до військового комісаріату для відправки за місцем служби як спосіб вчинення злочину становить 77 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [3, с. 63].

У разі ухилення від альтернативної (невійськової) служби призовник за допомогою застосування даного способу не з'являється до місця проходження останньої. Неявка за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби як спосіб вчинення злочину становить 2 % від загального числа способів ухилення від проходження військової служби [3, с. 64].

Основними (законодавчо визначеними) способами вчинення військових злочинів, передбачених ст.ст. 407, 408 КК, є *самовільне залишення військовослужбовцем* (строкової служби за ч. 1 та іншими категоріями військовослужбовців за ч. 2 ст. 407 КК) *військової частини або місця служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу*. При цьому, суттєве юридичне значення має строки такого нез'явлення: за ч. 1 ст. 407 – тривалістю понад три доби, але не більше місяця, а за ч. 2 зазначеної статті – тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року [4].

Самовільне залишення військової частини або місця військової служби *з метою ухилення від військової служби, а також нез'явлення з тією самою метою на військову службу в разі призначення, переведення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу кваліфікується як дезертирство, відповідальність за яке передбачена ст. 408 КК [5, с. 91].*

Необхідно наголосити на тій обставині, що хоча вчені, які присвячували свої роботи військовим злочинам, кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК (самовільне залишення військової частини або місця служби) не відносять до військових злочинів, пов'язаних з ухиленням, пов'язуючи останню ознаку лише зі злочиним, передбаченим ст. 408 (дезертирство), з точки зору інтересів криміналістичного дослідження, виходячи із загальності способів їх учинення, та визна-

ючи, що під час самовільного залишення військової частини або місця служби винна особа, хоча і не на завжди, а лише на певний час, однак все ж таки намагається виключити себе зі сфери військово-службових відносин, останнє із зазначених кримінальних правопорушень необхідно також відносити до сфери військових, пов'язаних з ухиленням. До аналогічного висновку, зокрема, дістався і В. В. Давиденко [див.: 8, с. 52-53].

Згідно із даними спеціального дослідження, здійсненого В. В. Давиденком, 89 % практичних працівників зазначили, що самовільне залишення військової частини переважно вчиняється одноособово; 11 % вважають, що злочин може вчинятися і групою осіб за попередньою змовою. На думку 26 % респондентів, злочин вчиняється в присутності інших військовослужбовців, а 74 % вважають, що його типовою особливістю є вчинення за відсутності інших військовослужбовців. 83 % опитаних зазначили, що переважно має місце одноразове, а 17 % – неодноразове вчинення таких злочинів як наслідок приховування командуванням попередніх самовільних відсутностей. Також 57 % респондентів погодилися з думкою, що злочин вчиняється без попередньої підготовки, а 43 % висловили протилежну думку [див.: 8, с. 52-53].

Автором визначено структурні складові типового механізму підготовки вчинення злочину і переховування військовослужбовця поза межами військової частини, що покликано допомогти слідчому вже на початковому етапі розслідування цілком обґрунтовано висунути слідчі версії про спосіб вчинення злочину, найбільш вірогідну для уявного способу слідову картину, визначити коло найбільш інформативних джерел доказової інформації і зрештою спланувати та реалізувати в умовах певної слідчої ситуації необхідні слідчі (розшукові) дії. До таких складових, зокрема, належать:

– злочинний намір виникає або спонтанно, під впливом обставин, що склалися на службі,

особистих емоцій, їх сприйняття, або перед чи в період свят, переважно в теплу пору року;

– вибір зручного часу для вчинення діяння, способу перетинання огорожі, планування маршруту; крадіжка грошей, цивільного вбрання, особистих речей військовослужбовців, харчів, купівля квитків, переодягання у цивільне вбрання; переважно таємне залишення частини та переховування у родичів, друзів, знайомих здебільшого в Україні або за її межами; виготовлення фіктивних документів для виправдання самовільної відсутності, внесення фіктивної інформації в облікову документацію військової частини, закладів охорони здоров'я тощо. Військовослужбовці за контрактом, офіцери, прапорщики перестають виходити на службу, самовільно залишають місце служби. В подальшому переховуються у родичів, знайомих, в іншій місцевості, влаштовуються на роботу [8, с. 53-54].

Щодо такого способу самовільного залишення військової частини чи місця служби або дезертирства військовослужбовця як нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу, то він полягає в тому, що військовослужбовець перебуває поза частиною понад визначений йому строк і тому несвоєчасно, із запізненням, прибуває (або взагалі у разі дезертирства не прибуває) до місця служби.

На практиці наявні випадки, коли військовослужбовець виконує певне завдання поза розташуванням військової частини (наприклад, посильний направляється за місцем проживання офіцера, щоб повідомити його про необхідність з'явитися в частину), не повертається вчасно без поважних причин на службу та ухиляється від неї понад три доби, але не більше місяця [6, с. 42].

Поважними причинами вважаються об'єктивні фактори, що перешкоджають військовослужбовцю вчасно, тобто у строки, визначені в посвідченні про відрадження, з'явитися в частину: розпорядження старших начальни-

ків про продовження строку відрадження, хвороба, що позбавила його можливості своєчасно повернутися з відрадження, перешкода стихійного характеру. Крім зазначених вище, поважними причинами нез'явлення вчасно на службу називають смерть або тяжку хворобу членів сім'ї військовослужбовця, затримання його правоохоронними органами у зв'язку з обставинами, не пов'язаними з незаконним перебуванням військовослужбовця поза межами військової частини або місця служби, непередбачена зупинка руху транспорту тощо [7, с. 128].

Окремо вченими виділяються такі способи ухилення військовослужбовцями від служби, коли вони, хоча й залишаються на місці служби, але за допомогою обману фактично не виконують протягом певного часу свої обов'язки. Такими типовими способами, безпосередньо передбаченими диспозицією ч. 1 ст. 409 КК, є заподіяння собі тілесного ушкодження (самокалічення), симуляція хвороби, підробка документів або інший обман [див.: 6, с. 42].

Самокалічення як типовий спосіб ухилення від обов'язків військової служби полягає в навмисному заподіянні шкоди своєму здоров'ю шляхом ушкодження органів, тканин тіла. З об'єктивної сторони цей злочин полягає у тому, що особа, завдаючи якогось ушкодження своєму здоров'ю з метою ухилення від військової служби, стає зовсім чи тимчасово непридатною до несення військової служби або окремих її видів, змушуючи таким чином командира (начальника) звільнити її від виконання військових обов'язків (відправити на лікування до шпиталю тощо) або самовільно припиняє після ушкодження виконання таких обов'язків [9, с. 58-59].

Метою вказаних дій є направлення на лікування й ухилення таким чином від виконання службових обов'язків протягом тривалого часу (наприклад, при незаконному одержанні відпустки з виїздом додому) або ж від виконання тільки окремих обов'язків військової служби (несення вартової служби, господарських робіт, участі у військових навчаннях, виїзду у відрадження тощо) [8, с. 42]. Конкретними спосо-

бами заподіяння шкоди здоров'ю можуть бути: умисне штучне ушкодження будь-якого органу або тканини тіла (скажімо, ноги або кисті руки), порушення функції якогось органу (наприклад, розлад органів травлення, серцевої діяльності), викликання певного захворювання або загострення наявної хвороби [9, с. 59].

Шкода здоров'ю може бути завдана вогнепальною або холодною зброєю, колючими або ріжучими знаряддями, різноманітними видами отрути та іншими механічними, тепловими та до них подібними знаряддями [9]. Фіксувалися випадки відрубання пальця сокирою, прострілу у м'які тканини з вогнепальної зброї; з метою штучного створення захворювання – введення під шкіру токсичних речовин, проковтування металевих предметів; неправильне застосування медикаментозних засобів для навмисного викликання загострення дійсно наявного захворювання тощо. Шкода здоров'ю також заподіювалася не самим військовослужбовцем, а на його прохання товаришем по службі. Не виключено і «кваліфіковане» заподіяння тілесних ушкоджень медичними працівниками на прохання військовослужбовця [див.: 8, с. 42].

Для складу злочину ухилення військовослужбовця від несення обов'язків з військової служби шляхом самокалічення не має значення, якою зброєю або способом, якого характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень завдав собі правопорушник, опинився він у результаті повністю чи частково непридатним до військової служби, був він у зв'язку з цим звільнений від несення обов'язків з військової служби зовсім чи тимчасово, від усіх її обов'язків чи тільки від деяких із них. Більш небезпечним є самокалічення, в результаті якого військовослужбовець став зовсім непридатним до військової служби або вивів себе з ладу на тривалий час.

Виконавцем зазначеного злочину може бути лише військовослужбовець, який ухиляється від несення обов'язків з військової служби, незалежно від того, чи було завдано шкоди його здоров'ю ним самим, чи на його про-

ханья – іншою особою (військовослужбовцем або не військовослужбовцем). Така особа може виступити в ролі організатора вчинення даного злочину, підбурювача чи пособника. В цих випадках його злочинні дії належить кваліфікувати як співучасть в ухиленні від військової служби шляхом самокалічення і злочину проти особи [9, с. 59].

Симуляція хвороби полягає в тому, що військовослужбовець з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або інсценує хворобу, приписуючи собі хворобливі явища, фізичні або психічні недоліки, які нібито заважають йому виконувати обов'язки з військової служби, але насправді від них не страждає, або перебільшує з тією самою метою захворювання, яке у нього є (агравация) [9, с. 59]. При цьому симулюються як соматичні, так і психічні захворювання [8, с. 43].

Підробка документів як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець подає командиру (начальнику) сфабрикований або підроблений ним самим чи іншою особою документ з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби. Це може бути виражено, скажімо, у пред'явленні фіктивної телеграми про смерть чи тяжку хворобу батьків з метою отримання відпустки, підробленого свідоцтва про рік народження з метою дострокового звільнення з військової служби тощо. У всіх випадках підробка полягає у невідповідності дійсності зазначених у документі подій і обставин, посилаючись на які військовослужбовець клопоче про тимчасове або постійне звільнення його від виконання військових обов'язків [див.: 9, с. 43].

У свою чергу *інший обман* як спосіб ухилення полягає в тому, що військовослужбовець повідомляє командиру (начальнику) заздалегідь неправдиві дані про події чи обставини з метою отримання звільнення від несення обов'язків з військової служби або свідомо замовчує із тією самою метою обставини, про які зобов'язаний був доповісти. Скажімо, якщо військовослужбовець строкової військо-

вої служби, знаючи, що в документах військової частини помилково зазначається про те, що він має вищу освіту, свідомо замовчує цю помилку, клопоче про дострокове звільнення з військової служби і таким чином добивається звільнення, його дії повинні розглядатись як ухилення від військової служби шляхом іншого обману. Заздалегідь неправдиві дані можуть стосуватися сімейних та інших обставин, які, якби вони були насправді, стали б для командира (начальника) підставою звільнення свого підлеглого від виконання обов'язків з військової служби [9, с. 60].

Неправдиві відомості зазвичай стосуються різних юридичних, сімейних і особистих обставин, що, якби дійсно мали місце, були б законною підставою для звільнення від службових обов'язків. Наприклад, військовослужбовець направляє на медичне обстеження замість себе іншого, дійсно хворого товариша по службі [8, с. 43].

Складом відмови від несення обов'язків з військової служби охоплюються випадки *ухилення від виконання цих обов'язків під приводом нібито релігійних переконань*. За ч. 2 ст. 409 КК необхідно кваліфікувати, приміром, випадки відмови за релігійними мотивами від прийняття Військової присяги, якщо така відмова пов'язана з фактичним ухиленням від несення обов'язків з військової служби або з невиконанням будь-якої частини чи окремих військових обов'язків (наприклад, від обов'язків внутрішньої, вартової чи прикордонної служби, участі в бойових діях зі зброєю в руках, виконання тих чи інших робіт тощо). За відсутності такої умови відмова від прийняття Військової присяги не становить складу злочину, що розглядається [9, 61].

Типовими способами вчинення даного виду злочинів є також ухилення від обов'язків вій-

ськової служби шляхом давання хабара військовій службовій особі і відмова від несення обов'язків військової служби. Відмова може передбачати як відкриту заяву про небажання нести військову службу з подальшим фактичним припиненням виконання обов'язків, так і явне фактичне припинення виконання обов'язків військової служби, не супроводжуване відповідною заявою (військовослужбовець демонстративно не виконує своїх обов'язків, ігнорує вимоги командира нести службу) [10, с. 68].

Висновки. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, класифікуються на способи ухилення від призову та мобілізації та способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням. В обох класифікаційних групах загальною для способів вчинення злочину є ознака ухилення, а самі способи ухилення розподіляються на активні і пасивні. Способи ухилення від призову та мобілізації диференціюються на: пасивні – неявка за повісткою до військкомату для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби; активні – симуляція хвороби або самокалічення; введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби; давання хабара; підроблення документів. Типовими способами вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби, є: по-перше, активні – самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби; нез'явлення вчасно без поважних причин на службу; симуляція хвороби; самокалічення; підробка документів; інший обман, а також, по-друге, пасивний – відмова від несення військової служби.

Анотація

У статті способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від військової служби, класифіковано на способи ухилення від призову та мобілізації та способи вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням. Підкреслено, що в обох класифікаційних групах загальною для способів вчинення злочину є ознака ухилення, а самі способи ухилення розподілено на активні і пасивні.

Способи ухилення від призову та мобілізації диференційовано на: пасивні – неявка за повісткою до військкомату для відправки за місцем служби або за місцем проходження альтернативної (невійськової) служби; активні – симуляція хвороби або самокалічення; введення в оману щодо віросповідання, що дає підставу для проходження альтернативної (невійськової) служби; давання хабара; підроблення документів.

Визначено, що типовими способами вчинення військових злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби, є: по-перше, активні – самовільне залишення військовослужбовцем території військової частини або місця служби; нез'явлення вчасно без поважних причин на службу; симуляція хвороби; самокалічення; підробка документів; інший обман, а також, по-друге, пасивний – відмова від несення військової служби.

Ключові слова: злочини, пов'язані з ухиленням від військової служби, способи вчинення злочинів, способи вчинення злочинів у сфері забезпечення призову та мобілізації, способи вчинення військові злочинів, пов'язаних з ухиленням від служби.

Tishchenko Yu.V. Ways of committing crimes related to evasion of military service

Summary

The article classifies the methods of committing crimes related to evasion from military service, classified into the methods of evasion of conscription and mobilization and the methods of committing war crimes related to evasion. It is emphasized that in both classification groups common to the methods of committing a crime is a sign of evasion, and the methods of evasion themselves are divided into active and passive.

Methods of evasion from conscription and mobilization are divided into: passive – non-appearance on the summons to the military registration and enlistment office to be sent to the place of service or to the place of alternative (non-military) service; active – simulation of disease or self-mutilation; misleading about religion, which gives grounds for alternative (non-military) service; bribery; forgery of documents (material falsification).

It is determined that the typical ways of committing war crimes related to evasion of service are: first, active – unauthorized leaving by a serviceman of the territory of a military unit or place of service; failure to appear on time without good reason for service; disease simulation; self-mutilation; forgery of documents; another deception, as well as, secondly, passive – refusal to perform military service.

Key words: crimes related to evasion from military service, methods of committing crimes, methods of committing crimes in the field of conscription and mobilization, methods of committing war crimes related to evasion from service.

Список використаних джерел:

1. Колесниченко А. Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие. Х.: Юрид. ин-т, 1985. 92с.
2. Багратян А. Л. Особенности расследования самовольного оставления воинской части или места службы по законодательству Российской Федерации и Республики Армения (сравнительно-правовое исследование) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2009. 183 с.
3. Ионова Е. В. Расследование уклонения от прохождения военной и альтернативной гражданской службы: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Саратов, 2006. 262 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05. 04. 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
5. Карпенко М. І. Самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство: методика розслідування злочинів, передбачених ст.ст. 407, 408 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2011. № 13. С. 90-111.

6. Давиденко В. Типові способи вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням військовослужбовців від військової служби. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 1. С. 40-44.
7. Хавронюк М.І. Військові злочини: комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. Київ: А.С.К., 2003. 272 с.
8. Давиденко В. В. Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 322 с.
9. Карпенко М. І. Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом: окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 409 Кримінального кодексу України. *Юридична наука*. 2013. № 12. С. 58-77.
10. Панов М. І., Косинюк В. І., Харитонов С. О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Харків: Харків юридичний, 2006. 172 с.